

Az elektronikus olvasás mintázatai

Az utóbbi évtizedek info-kommunikációs forradalmának a kultúrára tett hatását illetően hagyományosan az elektronikus írás praxisa áll a vizsgálódások előterében. E tanulmány ezzel szemben az olvasás szerepében, funkcióiban és technikáiban bekövetkezett változásokat kísérli meg áttekinteni. A szerző amellet érvel, hogy a régi és az új olvasás közötti határvonalak bonyolultabb szerkezetet mutatnak, mint amit az „elmélyült” és a „felszínes” olvasás közötti, gyakorta hangoztatott különbségtétel sugall.

Kulcsszavak: *digitális kultúra, elektronikus olvasás, hiperszöveg, szövegmechanikai ismeretek*

Szerzői információ:

Golden Dániel

Az MTA Filozófiai Kutatóintézetének tudományos segédmunkatársa. Főbb kutatási területei: kommunikáció- és médiafilozófia, tudományfilozófia, filozófiai pragmatizmus. Legutóbbi publikációja a digitális kultúra témakörében: In Our Time: Converging to a Culture of Continuous Present, in Nyíri Kristóf (ed) 2008. Integration and Ubiquity: Towards a Telecommunications Convergence. Vienna, Passagen Verlag.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Golden Dániel. „Az elektronikus olvasás mintázatai.”

Információs Társadalom IX, 3. szám (2009): 85–93.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.IX.2009.3.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Az elektronikus olvasás mintázatai

Lassacskán három évtizede annak, hogy megszülettek az első felismerések arra vonatkozóan, hogy a számítógép a nagyra nőtt számológép szerepkörén, illetve a mesterséges intelligenciával való kísérletezésen túl egy harmadik szférában, mégpedig a kultúra s azon belül elsősorban annak termelődése és áthagyományozódása területén is meghatározó jelentőségre tehet szert. A számítógépnek *az írás-olvasás új eszközeként* való azonosítása sokakra revelációként hatott (l. Levy 2001), s hamarosan megszülettek az új mediális forradalom lehetséges következményeit taglaló első esszék, előbb a szövegszerkesztő programok használatát (Heim 1987; Nyíri 1994), majd a tágabb multi- és hipermediális közeget és annak távolra mutató következményeit (Landow 1992; Nyíri 1996) illetően.

A vizsgálódások előterében a kezdetektől máig az elektronikus írás praxisa áll – jóval kevesebb figyelem jut az olvasásra. Az utóbbival kapcsolatos megfigyelések szinte kivétel nélkül arra korlátozódnak, hogy az olvasás fogalmát az elektronikus-digitális média korában ki kell terjesztenünk. Ez a kiterjesztés több síkon értelmezhető:

(a) Az új közegben egyszerre, egymással párhuzamosan és egymást kiegészítve érkezhetsz alfabetikus szöveg, hang, állóképek és mozgókép. Ennek megfelelően befogadói állapotunk is az érzékek komplexitására van felkészülve. Olvasáson ma már nemcsak a szöveges, hanem a képi és hangzó információ elsajátítását is értenünk kell.

(b) Az új közeg meghatározó sajátossága az interaktivitás: egyszerre írunk és olvasunk. A két tevékenység kognitív folyamatai összekapcsolódnak, s ez a két művelet egyre kevésbé választható el egymástól időben és térben egyaránt.

(c) Az új közeg mint információforrás fontos jegye az ellenőrizetlenség. Ezért az olvasás fogalmát a komplex információkezelés irányába kell kiterjesztenünk.

Armstrong és Warlick (2004) javaslata szerint például már az olvasás tanítása sem elégedhet meg az alfabetikus írás értelmezési képességének elsajátíttatásával. Emellett a következő területeket is fel kell ölelnie:

1. az információ felkutatása (keresési technikák, illetve a keresési eredmények javításának stratégiái);
2. az információ dekódolása (nemcsak szöveges, hanem multimediális tartalmak esetében is);
3. az információ értékelése (*abszolút* értékesség vagy értéktelenség, illetve a saját aktuális céljainkhoz mért *relatív* érték);
4. az információ újraszervezése *saját digitális könyvtárakba* (az átláthatatlan mennyiségű információ kezelésének technikái).

Innen nézve a régi és az új típusú olvasás különbsége abban ragadható meg, hogy míg a hagyományos kulturális intézményrendszerben az első, a harmadik és a negyedik funkció *szakembereknek* – azaz speciális szaktudással és bizonyos jogosítványokkal felruházott személyek erősen hierarchizált közösségeinek – a kezében volt, addig az új közegben mindezek terhe és felelőssége a hétköznapi olvasó vállát nyomja.

Az olvasás profanizálódása

Írás és olvasás a kezdetekben a laikusok elől elzárt (adott esetben és bizonyos korlátok között persze hozzájuk is közvetítendő) végső igazságok megismerésének a kulcsa volt. Ahogy a technológia kikerült az írástudók zárt csoportjainak ellenőrzése alól, úgy vált fokozatosan egyre világibb tartalmak hordozójává; a kultúra szolgálatába állítva azonban még hosszú ideig őrizte elitizmusát. A felvilágosodás eszméit a gyakorlatba átültetni próbáló közoktatási programoknak köszönhetően viszont végleg a hétköznapi kommunikáció általános eszközévé lett, a 20. századra pedig eljutott odáig, hogy jelenléte a mindennapokban jószerivel észrevétlenné vált. Fel sem tűnik, ahogy a buszon beleolvasunk a mellettünk ülő újságjába, tudomást szerzünk a felújítási munkálatok miatti menetrendváltozásokról, bankszámlakivonatokat, reklámanyagokat és szórólapokat tanulmányozunk, az utcán sétálva megtaláljuk azt az üzletet, amelyet kerestünk, az árucikkek mellé tett kártyákról vagy a csomagolásukról leolvassuk legfontosabb tulajdonságaikat stb. Az írásbeliség túlélte önmagát: a logosz közvetítése helyett a fogyasztói társadalom napi gyakorlatának kiszolgálójává vált.

Amikor *olvasásról* beszélünk, valamilyen rejtélyes okból mégis még mindig a különleges tartalmakhoz való, speciális erőfeszítést igénylő hozzáférésre gondolunk. S ha eszünkbe jut is az olvasás hétköznapi változata, azonnal szükségét érezzük, hogy különbséget tegyünk „felületes” vagy „felszínes”, illetve „elmélyült” olvasás között. Ez a szóhasználat pedig egyértelműen azt sugallja, hogy az előbbi az utóbbinak, az „igazi” olvasásnak csak afféle halvány mása, amely nem is igazán érdemli meg, hogy „olvasásnak” nevezzük.

Az elektronikus média különféle formái ebben a narratívában természetesen az olvasás felszínessé válásának legfőbb motorjai közé sorolódnak. Felgyorsult világunk felgyorsult tempója alól a tudás világa sem vonhatja ki magát: az ismeretből információ lett, miközben az írásra, illetve olvasásra szánt idő csökkent, ebből következően mindkét tevékenység minősége romlott, és megállíthatatlanul rohanunk a totális felszínesség állapota felé. Az ehhez hasonló lamentációkban azonban több minden keveredik, s többnyire nem világos, hogy amikor a fenti kontextusban könyvről és olvasásról, illetve ezek visszaszorulásáról vagy eltűnéséről beszélnek, mire is gondolnak valójában: magára a tárgyasult formára (amely ágyba vihető, lapozható stb.), a tartalomra (szépirodalom, filozófia stb.) vagy a hozzájuk kapcsolódó magatartásokra (elmélyültség, kontempláció stb.).

Ha alaposabban szemügyre vesszük az elektronikus közegben elkülöníthető olvasói eljárásokat (vö. Szakadát 2007), azok valójában elég jól megfeleltethetők a könyvkultúrában ismereteseknek (vö. Tóth 2002):

- *lapozgatás (browsing)*: nagyobb méretű dokumentumhalmazban való tájékozódás;
- *átfutás (scanning)*: a kiválasztott dokumentum áttekintése, vázlatos feldolgozása;
- *funkcionális olvasás (mining)* (l. Levy 114): az aktuálisan szükségesnek tartott információ kinyerése egy adott dokumentumból;
- *ismeretszerző, illetve szórakozási célú olvasás (reading)*: a dokumentum egészének kimerítő, teljességre törekvő feldolgozása.

Ebben a felsorolásban természetesen az utolsó volna az „igazi” olvasás, amely megfelel a klasszikus elvárásoknak, s ennek visszaszorulásáról vagy eltűnéséről szólnak az apokaliptikus víziók. Ugyanakkor a fentiekből az a következtetés is levonható,

hogyan az olvasás „felületes” vagy „elmélyült” volta nem annyira a közeg természetétől, mint inkább az adott tevékenység *aktuális céljától* függ. Talán nincs is itt szó másról, mint az ismeretszerzés során kifejtett *figyelem* mértékéről, amit pedig alapvetően az *érdeklődés* mértéke határoz meg. (Az olvasás hanyatlásáról szóló történetek tehát ebben az értelemben az ember mint kognitív lény hanyatlásáról szóló negatív evolúciós történeteknek bizonyulnak, ami viszont legalábbis vitatható nézetnek tűnik.)

Jakob Nielsen (2006) munkatársaival a weboldalakat tanulmányozó kísérleti alanyok szemmozgását követte, s az eredményeket hőtérképek formájában összegezte. Ezek szerint a legjellemzőbb egy nagy „F” betűt formázó mintázat: az oldal tetején még nagyjából végigszalad a tekintetünk, utána azonban a képernyő közepe következik, ahol már el sem jutunk a sor végéig, csak nagyjából a közepéig, végül függőlegesen lefelé haladva áttekintjük a bal oldali sávot. Vagyis nyoma sincs az iskolában elsajátított, margótól margóig és sorról sorra haladó „rendes” olvasásnak.

Ez egyfelől a weboldalnak a nyomtatott oldalétól radikálisan eltérő szerkezetével magyarázható: a tartalmak itt *mozaikszerűen* helyezkednek el, s ennek megfelelően a szemmozgás valahol félúton helyezkedik el a között a két minta között, ahogy egy kép, illetve egy szöveget szoktunk tekintetünkkel birtokba venni. Könnyen lehet például, hogy egy rövid kommentárokkal ellátott képzőművészeti album esetében hasonló hőtérképet kapnánk. A másik lehetséges magyarázat természetesen ebben az esetben is a „felületes” és az „elmélyült” olvasás közötti különbségtétellel próbálkozhat. Ám ennek sem kell szükségszerűen az *elektronikus/papíralapú* ellentétpárhoz társulnia: egy képes magazin lapozgatása vagy egy tartalomjegyzék átfutása minden bizonnyal hasonló mintázatot mutatna. És vélhetőleg egészen más képet kapnánk, amikor egy írás valóban felkelti az érdeklődésünket, legyen az nyomtatott vagy elektronikus formájú. (Maga a Nielsen-féle vizsgálat is számot ad arról, hogy bizonyos különbség tapasztalható például a céges bemutatkozó oldal és a keresőprogram által kidobott eredmény között: az utóbbi esetben a szemmozgások némileg kiegyenlítettebbek, s már-már E-betűt formáznak.)

Mindezek alapján „felületes” és „elmélyült” olvasás pszichologizáló és moralizáló ellentétpárja helyett érdemesebb talán az olvasás jelenségének funkcionális kategorizálásával kísérleteznünk. Vagyis a különbség nem annyira az olvasás valamiféle módszertanában vagy a hordozni kívánt tartalomban, avagy az adott közeg „veleszületett” sajátosságaiban van, hanem a tartalomhoz való hozzáférés érdekében tett erőfeszítésben, a figyelem mennyiségében és minőségében.

Hiperszöveg és olvasás

Az elektronikus írásbeliség emblematikus szövegszervező eljárása, illetve szövegtipusa a *hiperszöveg*. Az úttörők és próféták (Bolter 1991; Joyce 1996; Nelson 1992; Snyder 1996) várákozásaival szemben azonban nem a zárt „szerzői” hiperszövegek olvasása vált az elektronikus írásbeliség korának legjellemzőbb magatartásává. A hiperszövegek elméletével foglalkozó első szerzők szerint az új technológia maga a megvalósult posztstrukturális álom (Aarseth 1997; Kappanyos 2004; Landow 1992). A valóságban azonban a kísérletező, avantgárd szövegpraxisok a világháló közegében ugyanúgy a perifériára szorultak, mint a nyomtatott szövegek univerzumában.

A szövegek hiperszöveges szerveződése sem hozott olyan radikális változást, mint azt sokan előrelátni vélték. A mondatjelentések rögzítettsége, illetve az ugrás tényének egyértelműsége (az ugrás legalább annyira erős tagoló elem, mint a hagyományos szövegekben a bekezdés, amely éppen azt jelzi, hogy a globális téma ugyan folytonos, mégis új gondolati egység következik) elég jó fogódzókat ad az egyes kontextusok elkülönítéséhez. Mondhatjuk persze, hogy az olvasó fejében egy olyan szövegfolyam hullámszik, amely csak az övé, amennyiben az ő ugrásainak sorozatát tükrözi – ez azonban megint csak éppen így volt a könyvek korában is. A jelentések totálisan homogén, észrevétlenül átjárható univerzumára a jelek szerint még várnunk kell.

A hiperszöveg legfontosabb és leglátványosabb újdonsága az olvasás szempontjából a szöveg mint zárt egész fellazítása. Ebben sokan „a linearitás megszűnését”, illetve „a nem lineáris olvasás megjelenését” vélik felfedezni. Ez a megfogalmazás azonban félrevezető, hiszen hogyan is kellene elképzelnünk a nem lineáris befogadást? Az ember mint időben létező kizárólag lineáris befogadásra képes, egyik pillanat követi a másikat, egyik információ a másikat, mi pedig ezeket történetekké fűzzük össze. Ettől teljesen különböző kérdés, hogy egy adott dokumentumban az információdarabkáknak van-e rögzített sorrendje. Másképp fogalmazva: mennyire kap szigorú útmutatást az olvasó arra nézve, hol keresse az információsor következő elemét, avagy mennyire „programozza” az olvasást a szöveg?

A hagyományos könyv ebben a tekintetben rendkívüli szigorúságot sugallt. Évszázadokon át igyekezett az olvasást (és az olvasókat) terror alatt tartani: kizárólag az első oldaltól az utolsóig, minden sort az elejétől a végéig, a sorokat pedig csakis egymás után, fentről lefelé volt szabad működéskébe hozni. Az ilyen olvasás azonban szintiszta absztrakció. Az igazán elszánt (elvetemült) olvasónak valójában éppen akkor a szabadságfoka a nyomtatott könyvvel, mint az elektronikus szöveggel szemben: senki nem akadályozhatja meg benne, hogy oda-vissza lapozgasson, itt-ott beleolvasson, az unalmasnak talált részeket átugorja, előre elolvassa a végét, esetleg újabb és újabb könyvekbe kezdjen bele anélkül, hogy az előzőt befejezte volna. A különbség mindössze annyi, hogy a könyv esetében ezek a „bűnök” könnyebben állíthatók pellengérre, míg az elektronikus szövegre hamarabb rásüthető a bélyeg: ő volt az, aki a bűnre csábított. Némi merészséggel azt is mondhatnánk, hogy éppen a világháló vet új fényt a könyvkultúrára: évszázadokig azzal áltattuk magunkat, hogy léteznek az elmélyült olvasók széles tömegei, akik *végigolvassák* a műveket, holott az érdeklődés elvesztése minden bizonnyal ott és akkor is fellépett, csak az adott mű olvasásával – akár fizikai, akár lelki értelemben – való felhagyás nyilvános deklarálását a diskurzus letiltotta, illetve intézményes retorziókkal sújtotta.

Az egyik leggyakrabban idézett példa az információ lineáris szervezésének felüggesztésére a nyomtatott kultúrában gyökerező *lábjegyzet*. Befogadói szempontból ugyanakkor ez maga a megtestesült linearitás, pontosabban szorosan programozott olvasás, amennyiben teljesen egyértelmű a viszony a főszöveg és a számtalan, önmagában zárt mellékszöveg között, illetve a velük kapcsolatban elvárt oda-vissza mozgást illetően (mintha a lábjegyzet végén egy láthatatlan link azonnal a főszöveghez való visszatérésre, a kapcsolat inverzének bejárására utasítana).

Ha ezt a struktúrát összevetjük a világháló révén elterjedt hiperszövegtípussal, a lényegi különbségnek nem az bizonyul majd, hogy a papíralapú hiperszöveg kezelése

nehézkesebb volt, mint az elektronikus képernyőn megjelenített, hanem az, hogy míg az odaugrás mindkét esetben egyformán szigorúan elő van írva, a visszaugrás az elektronikus változatban egyáltalán nem kötelező, sőt voltaképpen teljesen esetleges.

Ebben az értelemben a hiperszöveg olvasása éppen hogy *mereven lineáris*, mivel a *visszatérés* a strukturálatlan szöveguniverzum egy korábbi pontjára sokkal nehezebben kivitelezhető, mint a *visszalapozás* egy könyvben. Némi túlzással azzal állunk szemben, mintha egy könyvben kizárólag egyesével lapozhatnánk visszafelé (előrefelé pedig egyáltalán nem...). Az ár, amit az elektronikus hozzáféréstért fizetnünk kell, a dokumentumon belüli tájékozódás viszonylag gyors elvesztése. Így aztán a világhálón nemigen hasznosíthatjuk azt a fajta emlékezőképességünket sem, amely szerint „valahol a könyv közepe táján olvastam ezt vagy azt”. Márpedig a felidézés és a visszatérő elemzés ilyesfajta képessége kétségkívül fontos eleme volna az ún. elmélyült olvasásnak: a rögzített jelentések és a belőlük felépített kanonizált narratívák létrejöttének. Évszázadok során kikristályosodott navigációs eljárások – például könyvjelző vagy tartalomjegyzék – hiányában az elektronikus dokumentumok esetében egyelőre jóval esetlegesebbnek érezzük a szövegben pillanatnyilag elfoglalt helyünket, s ezzel együtt jóval nagyobb az eltévedés esélye. A helyzet megoldására természetesen történnék kísérletek, de egyelőre kérdéses, hogy az információhoz vezető elérési utak memorizálásában a „melyik polc, milyen színű gerinc stb.” sor kiváltható lesz-e a „melyik webhely nyitóoldalaról, melyik részre kattintva stb.” készlettel.

Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a világháló hipermediális közegében végzett olvasás egyértelműen szakít a „műegész” eszményével. A felhasználói érdeklődéstől vezérelt hiperugrások ugyanis felülírnak mindenféle feltételezett szerzői szándékot. Az olvasás így előálló *fragmentaritása* erősen emlékeztet a televíziós távirányítóval való *kapcsolgatás* (zapping) esetére, amely nagyon hasonló módon függesztette fel, illetve alakította át a mozgókép struktúráját. A befogadó mindkét esetben bizonyos szerzői funkciókat vesz magára, amennyiben a töredékekből ő állít össze kizárólag önmaga számára értelmezhető egészet.

A szokásos kritika ezzel az eljárással szemben is a „felszínesség” vádját hangoztatja – holott szigorúan információelméleti szempontból tekintve a töredékekből információegészek összerakása vagy kikövetkeztetése, ezek alapján döntések hozása éppen hogy sokkal komplexebb és intenzívebb perceptív és kognitív folyamatokat feltételez. Az persze könnyen elképzelhető, hogy az információmorszák köré rövidebb narratívák lesznek építhetők – de a sok különböző rövid narratíva miért ne adhatna ki teljesebb, sokoldalúbb, gazdagabb képet a világról, mint a néhány, mégoly elmélyült hosszadalmas narratíva?

Az elektronikus olvasás technikái

Az elektronikus írásbeliség egyik legkülönösebb jellegzetessége, hogy az elektronikus szöveg két szinten létezik. A megszokott módon befogadható felszín alatt, a mélyben ott húzódik a *digitális kód*, amely az emberi érzékek és az emberi értelem számára teljességgel kezelhetetlen, meghatározott technikai környezetben azonban a számítógép képes rá, hogy emberi fogyasztásra alkalmas képet, hangot, szöveget, moz-

góképet állítson elő belőle (Levy 2001). A digitális kód teszi lehetővé gyakorlatilag valamennyi olyan sajátosság kialakulását, amellyel az elektronikus szöveg kitünteti magát a tárolás, továbbítás és sokszorosítás terén. Az ember számára olvasható példány legyártása itt mindig csak az utolsó lépésben, „valós időben” történik, a felhasználó által éppen igénybe vett olvasóeszközök figyelembevételével.

Éppen ezért az elektronikus közegben az olvasás sem vonhatja ki magát a technológia egyik legfontosabb sajátosságának hatalma alól: ahogy a digitális adatrögzítés, -tárolás, -továbbítás és -megjelenítés szabványai folyamatosan változnak, ehhez az olvasásnak is alkalmazkodnia kell. Miközben a kézírással vagy nyomtatásban rögzített információhoz való hozzáférés technikái a kódexek (sőt, számos tekintetben már a papirusztekercsek) kora óta változatlanok, az új szövegrepresentációs technológiák új *szövegmechanikai ismeretek* elsajátítását tehetik szükségessé. Ahogyan a kisgyerek fokozatosan hozzászokik, megtanulja, hogy a nyomtatott oldalon látható fekete-fehér mintázat miképpen dekódolható tartalommal, úgy kell a képernyőn feltűnő szöveg viselkedését, sajátosságait, illetve manipulálásának lehetőségeit újra és újra kitapasztalnunk. Ebben a helyzetben az egyetlen lehetséges stratégia az adaptációs készség maximalizálása; az elektronikus kultúra korában az olvasóknak nyitottaknak és rugalmasaknak kell lenniük, hogy meg tudjanak felelni az újabb és újabb kihívásoknak.

Az interaktív képernyőn folytatott olvasásban ennek megfelelően ma a következő speciális szövegmechanikai eljárások különíthetők el:

- *lapozás*: „előző / következő” gomb működtetése, illetve oldalszámbeírással végrehajtott ugrás;
- *gördítés*: gördítősáv működtetése (idetartozik a billentyűzetről vezérelt oldalugrás felfelé/lefelé is);
- *kattintás* (vagy érintés): hiperkapcsolat működésbe hozása.

A számítógépek okozta információs túltermelési válság megoldására paradox módon kizárólag az számítógépek további igénybevitelével van remény. A kánonképzés munkáját az emberi értelemnek meg kell osztania a gépi intelligenciával – a gép *elölvasóvá* lép elő. Tulajdonképpen ez történik, amikor *szűrést* és/vagy *keresést* (l. Szakadát 2007) végzünk a világhálón vagy akár saját elektronikus háttértárolóinkon. Az információkezelés korszerű jelszava az „intelligens információ”, amely megfelelő kérésre „házhoz jön” – az ehhez szükséges *személyes profilok* kialakítása és működtetése tipikus példája az emberi és a gépi intelligencia új típusú szimbiózisának.

Az olvasás és az azt követő értelmi feldolgozás hatékonysága nagymértékben függ az alkalmazott *szövegbeli jelzésektől*. Az elektronikus szöveg ezen a téren szinte kimeríthetetlen eszköztárral (betűtípus, méret, szín, háttér stb.) szel az olvasó/író segítségére. A kezdeti kísérletezés „meredek” időszaka után az internetes nyilvánosság megjelenési formái besoroltak a tipográfia ezeréves hagyománya mögé: jószerivel mindenben a nyomtatott könyv és újság reprezentációs rendjét követik (beleértve a vizuális komponensek jelentőségének ugrásszerű növekedését, amely teljes összhangban van az általános mediális átrendeződésekkel).

Az egyetlen markáns eltérés a *laptükör* újraértelmezésében tapasztalható. Az a keret, amely az olvasandó/értelmezendő szöveget foglalja magában, az elektronikus írásbeliség esetében nincs rögzítve, mint a nyomtatott sajtóterméknél, hanem az olvasás *minden pillanatában* újradefiniálódik, illetve újradefiniálható. Ahhoz szokás hasonlítani,

mintha egy ablakot tologatnánk egy szöveg felett, de még kifejezőbb a kamerapárhuzam, hiszen nemcsak ide-oda tologathatjuk, hanem nagyíthatjuk-kicsinyíthetjük is a dokumentum adott részét. A mozgó képkivágás nem alkalmas arra, hogy átfogó képet alakítsunk ki magunknak a szövegről, vizuális memóriánk az egyformának látszó szövegkivágásokból nem tud hasonló tájékozódási rendszert felépíteni, mint a könyv és a nyomtatott oldal esetében. További segédeszközök nélkül nem tudunk többé tájékozódni. A virtuális környezetek tervezői ezért részint azzal kísérleteznek, hogy reprodukálják a nyomtatott oldalt mint kognitív egységet és az ehhez kapcsolódó oldalszámozást mint numerikus jelölőt, részint új vizualizációs eszközök bevezetésével próbálkoznak: ilyenek például a gördítősávban megjelenő pozíciójelölő „laposchkák” vagy az ún. honlaptérképek különféle megoldásai.

Ha a könyvkultúra által kialakított olvasói, befogadói szokásokat *lineáris olvasásnak* nevezzük, akkor az új technológiák használata során megjelenő újfajta információszerezési eljárást a *koncentrikus olvasás* kifejezéssel jelölhetjük. A keresőmotor által feldobott találat vagy a hiperugrás révén elért új dokumentum esetében az olvasó bizonyos (kijelölt vagy taláalomra kiválasztott) pontokon ereszkedik bele a szövegbe, mintha próbafutásokat végezne, hogy azután az őt érdeklő részek megtalálása után tágítsa az olvasást egyre szélesedő körökben, amíg kielégítő mennyiségű információ birtokába nem jut.

Mindez sajátos ökonómiát követel az elektronikus térben érvényesülni akaró szövegektől: a hagyományos, nyomtatott médiumokban megjelenőkénél jóval nagyobb *sűrűsége* kell törekedniük. Hiszen az előre nem látható ponton becsapódó olvasót „meg kell fogni”, mielőtt az továbbugrana – az erről hozott döntéseket megelőző mérlegelési idő pedig a gyakorlatban a pár perctől a néhány tizedmásodpercig terjedhet...

Az elektronikus olvasás antropológiája

Az olvasás történetének korai időszakát szokták az *intenzív* olvasás koraként jellemezni, mivel ekkor a kevés számú szöveg ismétlődő újraolvasása, ezáltal részletesebb ismerete a jellemző, míg a modern kor olvasása *extenzív*, a minél több szöveg minél rövidebb idő alatt való elsajátítása jellemzi. A legújabb kor ebből a szempontból furcsa tréfát űz az olvasás elkötelezettjeivel. Miközben látszólag elhozza az *extenzív* olvasók számára a kánaánt, amennyiben a digitális technológiák segítségével egyre nagyobb számú szöveget tesz hozzáférhetővé a felhasználók számára, éppen ezáltal visszaveti olvasóit az *intenzív* korszakba. A végtelen mennyiségű elérhető dokumentum nyomása ugyanis csak egyféleképpen viselhető el: ha áttekinthetően kevés elemből álló kánonokat állítunk fel, amelyek biztos fogódzót jelentenek a szövegtenger vég nélküli áramlásában. A kevés referenciális szöveg visszatérő tanulmányozása pedig már kísértetiesen emlékeztet az *intenzív* olvasás ősi korszakára.

Az olvasásnak az elmélyültséggel, a magánnyal, a gondolkodás bensőségességével való társítása az ún. *csendes olvasás* elterjedésétől eredeztethető (l. Cavallo és Chartier 1997/2000). Innen nézve jól lehet érvelni amellet, hogy az internetes kommunikáció számos tekintetben visszatérést jelent a *hangos olvasás* gyakorlatához, mivel jelentős részben nyilvános közösségi térben zajlik (Demeter 1998). A lényeg itt a „beavatkozás lehetősége”, vagyis hogy bármelyik pillanatban előfordulhat, hogy beszüremlik az

aktuális olvasatomba egy másik olvasat vagy egy másik szöveg, amelyet szintén el kell olvasnom, vagy legalább annyi figyelmet kell szentelnem rá, amíg eldöntöm, hogy nem olvasom, vagy majd csak később olvasom el rendesen – ez nyilván ellene hat mindannak, amit az „elmélyült” olvasás modellje képvisel.

Másfelől viszont míg a csendes olvasás esetében az élmény megfogalmazódására a „lélek” zárt világában került sor, addig az elektronikus kommunikációs közegben azáltal, hogy nyitva áll az azonnali visszaírás lehetősége, az olvasás maga is cselekvő tevékenységgé válik. Olvasás és írás összeolvadása tehát mégis megvalósulni látszik, de nem a hiperszöveg, hanem a levelezőlisták, fórumok, csevegőszobák, blogok révén. Ennek során az írás minden kétséget kizáróan tovább veszít amúgy is megtépzott tekintélyéből: a nyilvánosság elé bocsátás gyakorlatilag korlátlan szabadsága nyomán eltűnnek az írástudók arisztokratikus kiválasztottságtudatának utolsó nyomai is. Az elektronikus közegben feloldódnak az írással és olvasással kapcsolatos intellektuális szerepek és a társadalmi funkciók közötti hagyományos határok. A világháló ebben a tekintetben elhossa az íróknak alárendelt olvasók tökéletes emancipálódását, a *kommunikációs esélyegyenlőséget*.

Mindez persze ismét felidézheti a „felszínesség” kultúrájának rémképét. Erre azonban megint az a válasz adódik, hogy amiként a bennünket érdeklő, „mély” tudást tartalmazó könyveket is fel kell fedeznünk a magunk számára, azaz ki kell válogatnunk őket a milliónyi „felület” nyomtatvány tömegéből, ugyanúgy megkereshetjük azokat a levelezőlistákat és blogokat, amelyek alkalmasak arra, hogy az „elmélyült” olvasás gesztusát váltsák ki belőlünk. Sőt, az érvelés akár úgy is folytatódhat, hogy a világháló végtelen virtuális terében hatványozottan nagyobb az esélyünk a megfelelő tartalmak és/vagy olvasótársak fellelésére, mint csendes magányunk mélyén.

Irodalom

- Aarseth, Espen J. 1997. *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Armstrong, Sara – Warlick, David 2004. The New Literacy. *Technology & Learning*. URL: <http://www.techlearning.com/story/showArticle.php?articleID=47102021>
- Bolter, Jay David 1991. *Writing Space: the Computer, Hypertext, and the History of Writing*. Hillsdale, N. J., Lawrence Erlbaum.
- Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (szerk.) 1997/2000. *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest, Balassi.
- Demeter Tamás 1998. A csendes olvasás és a tudatfilozófia kezdetei. *Jelkép*, 1. sz., 67 – 88.
- Heim, Michael 1987. *Electric Language: A Philosophical Study of Word Processing*. New Haven, Yale University Press.
- Joyce, Michael 1996. *Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Kappanyos András (szerk.) 2004. A hipertext. *Helikon*, 3. tematikus szám.
- Landow, George P. 1992. *Hypertext: the Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.

- Levy, David M. 2001. *Scrolling Forward. Making Sense of Documents in the Digital Age*. New York, Arcade.
- Nelson, Theodore Holm 1992. Opening Hypertext: A Memoir. In Tuman, Myron C. (ed): *Literacy Online*. Pittsburgh, Pennsylvania, University of Pittsburgh Press, 43–57.
- Nielsen, Jakob 2006. *F-Shaped Pattern For Reading Web Content*. URL: http://www.useit.com/alertbox/reading_pattern.html
- Nyíri Kristóf 1994. Szövegszerkesztővel gondolkodva. In Erdélyi Ágnes – Lakatos András (szerk.): *Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek tanítványai*. Budapest, Atlantisz, 361–377.
- Nyíri Kristóf 1996. Bölcsészettudományok az írásbeliség után. *Világosság*, 6. sz., 3–16.
- Snyder, Ilana 1996. *Hypertext: the Electronic Labyrinth*. New York, New York University Press.
- Szakadát István 2007. *Egyben az egész. Egytől egyig*. Budapest, Typotex.
- Tóth László 2002. *Az olvasás pszichológiai alapjai*. Debrecen, Pedellus.